

Фоміних В.В.,
завідувачка відділу комплектування та
наукової обробки документів НБ ХНУ

Інноваційні технології у процесі формування ресурсної бази бібліотеки університету засобами лінгвістичного забезпечення

У статті проаналізовано сучасний стан наукових досліджень університетських бібліотек та розкрито значення лінгвістичного забезпечення для створення електронного каталогу, показано методику формування предметних рубрик, вивчення та впровадження методики координатного індексування в роботу наукової бібліотеки Хмельницького національного університету.

Ключові слова: *наукові дослідження, лінгвістичне забезпечення, електронний каталог, координатне індексування, предметна рубрика, університетська бібліотека.*

Наукове дослідження певного об'єкта, предмета або явища зазвичай проводиться з метою встановлення закономірностей його виникнення, розвитку та трансформації для більш раціонального використання у практичній діяльності людей. Для чого потрібна університетській бібліотеці науково-дослідна діяльність? По-перше, це можливість виявлення окремих існуючих проблем і шляхів їх вирішення. По-друге, прогнозування подальшої стратегії та напрямів розвитку в умовах формування нової інфореальності, трансформації вищої освіти, оновлення інфраструктури наукових комунікацій. Потрете, аналіз змістовної історико-культурної спадщини на основі

бібліотечних колекцій рідкісних та цінних видань.

Аналіз тем дослідницьких розробок бібліотек ЗВО України доводить, що більша частина досліджень присвячена історичному аспекту розвитку книжкових фондів, закладів вищої освіти і самих бібліотек. Низка наукових розробок (незначна частина) орієнтується на дослідження сучасних трансформаційних процесів у бібліотеках, визначення шляхів їх подальшого розвитку, розробку контент-стратегій у цифровому середовищі та аспектів задоволення сучасних потреб користувачів.

Незважаючи на стрімкий розвиток неформальної комунікації (наукові блоги, особисті сайти дослідників тощо) впливовими заходами, де проводяться апробації наукових досліджень, є науково-практичні конференції, в Україні найбільш значимою, безумовно, є щорічна міжнародна конференція керівників бібліотек ЗВО, яку організовує НБ ім. Максимовича КНУУ ім. Т.Шевченка як на своїй базі, так і на базі інших бібліотек, а також наукові конференції бібліотек КПП, ДНУЗТ, НАУКМА тощо. На цих конференціях розглядаються і результати досліджень, які є поштовхом до започаткування нових видів діяльності або трансформації (чи відміни) старих, а також змінення структури і штатів [5].

Розглянемо науково-дослідницьку діяльність наукової бібліотеки Хмельницького національного університету (далі НБ), яка спрямована на забезпечення якісних змін усіх складових бібліотечно-інформаційної діяльності, зокрема й удосконалення формування та організації ресурсної бази університету. Варто зазначити, що ресурсний потенціал сучасної книгозбірні створюють практично всі підрозділи книгозбірні, зокрема: повнотекстові та бібліографічні БД, інформаційні новини та повідомлення, видання бібліотеки, краєзнавчі БД тощо. Наразі мова йде саме про оптимізацію процесів традиційної системи комплектування НБ.

Будь-яке дослідження, що проводиться бібліотекою, розпочинається з отримання фактичних даних діяльності підрозділів бібліотеки на даний момент. Далі виникає питання з'ясування причин та факторів (як позитивних, так і негативних) такої діяльності. Саме на основі отриманих даних можливе визначення і наукове обґрунтування необхідності конкретних стратегічних і тактичних дій бібліотеки. Адже сенс нашої діяльності, в першу чергу, – бути корисними та необхідними для університетської спільноти, науки, освіти та культури країни в цілому.

Відділом комплектування та наукової обробки документів (далі за текстом - ВКНОД) в межах колективного наукового дослідження вивчалася тема «Інноваційні технології у процесі формування ресурсної бази бібліотеки університету». Працівники відділу здійснювали пошук джерел, проводили їх аналізування та опрацювання, вивчали досвід вітчизняних бібліотек за темою дослідження. Варто відмітити, що у відкритому доступі є дуже мало інформації з новітніх технологій у комплектуванні, водночас НБ ХНУ має 20-літній досвід впровадження інноваційних процесів. Зокрема, під час дослідження виявлено корисні для роботи додаткові джерела інформації у соціальних мережах:

➤ «Сучасний бібліотекар» - група створювалася для того, щоб писати «лише про сучасне, новітнє, технологічне і інтелектуальне в сучасних бібліотеках»;

➤ «Універсальна десяткова класифікація (УДК) в Україні» – професійна спільнота, заснована Книжковою палатою України і орієнтована на фахівців бібліотек, які вивчають УДК і здійснюють систематизацію (пересистематизацію) за УДК. Призначенням спільноти є поширення знань про Універсальну десяткову класифікацію, методична допомога, обмін думками та досвідом, оголошення про заходи, повідомлення тощо. У

спільноті ми отримали відповідь на своє запитання щодо визначника АТО – 355.4(477)АТО «2014/...».

Дослідження теми продовжується, наразі вивчається питання виявлення технологій у роботі відділу, які потребують удосконалення, і шляхи вирішення проблеми.

Головною базою даних будь-якої сучасної книгозбірні наразі є електронний каталог. У НБ на його базі здійснюються усі основні процеси: робота з фондом, обслуговування користувачів, надання дистанційних послуг та сервісів тощо. Якість роботи ЕК, відповідно й результативність інформаційного пошуку, багато в чому залежать від грамотного лінгвістичного забезпечення та формування пошукового образу документа.

Зупинимося на лінгвістичному забезпеченні, яке відіграє значну роль у функціонуванні АБІС, допомагаючи здійснювати індексування документів і запитів, ефективний пошук у ресурсних БД за тематичними запитами, визначаючи її пошукові можливості, лінгвістичну сумісність з іншими системами. Для ефективного створення пошукового образу та релевантного пошуку документа важливе грамотне формування бібліографічних записів, дотримання єдиної методики створення бібліографічних записів, формалізація та нормалізація подання інформації. Теоретичні та практичні аспекти лінгвістичного забезпечення для створення уніфікованого пошукового образу та пошукового запиту документа висвітлювали у своїх публікаціях такі науковці, як Т. Вілегжаніна, К. Зайцева, О. Збанацька, О. Лавреньова, Е. Сукіасян, Я. Шрайберг, В. Білоус та інші.

Лінгвістичне забезпечення — це комплекс мовних засобів, необхідних для опрацювання документів і запитів, проведення ефективного пошуку в ЕК згідно з тематичними запитами користувачів, здійснення мовної сумісності електронних каталогів бібліотек-корпорацій для обміну даними. А лінгвістичне забезпечення АБІС розуміється як вживана в її

технологіях сукупність інформаційних мов, словникових БД, лінгвістичних процесів і засобів ведення та використання словників.

Вивчення та впровадження методики лінгвістичного забезпечення передбачає стандартний підхід до формування бібліографічних записів, авторитетних файлів, словників та інших допоміжних баз даних. Лінгвістичне забезпечення можна схематично зобразити так: Інформаційно-пошукова мова ПІМ + Нормативні документи + Методика індексування + Авторитетні дані = Лінгвістичне забезпечення [1, с.1].

Основою лінгвістичного забезпечення для ЕК є мова бібліографічного опису, мова предметних рубрик, ієрархічні класифікації.

Бібліотека ХНУ працює в системі «УФД.Бібліотека», яка передбачає підтримку форматів USMARC, UNIMARC та XML. USMARC та UNIMARC - міжнародні стандарти на формат збереження та передачі бібліографічної інформації, XML - сучасний комунікативний стандарт.

Підтримка зазначених стандартів означає, що, по-перше, поля бібліографічного опису документа мають однозначну інтерпретацію, тобто за кодом поля можна звертатися до опису стандарту. По-друге, при роботі з Системою можна записати бібліографічну інформацію, що міститься в базі даних, повністю або частково у файл формату відповідного стандарту, здійснити імпорт/експорт даних у комунікативних форматах (UNIMARC/USMARC/RUSMARC/ISO).

Автоматизована технологія лінгвістичного опрацювання (систематизація, предметизація, координатне індексування) забезпечує можливість навігації за тематичним рубрикатором, алфавітно-предметним покажчиком до класифікаційних систем (АПП).

Для формування якісних БД Тематичного каталогу велике значення має вивчення та впровадження лінгвістичного

забезпечення існуючої у бібліотеці АБІС на базі програмного забезпечення «УФД/Бібліотека». Станом на 01.01.2021р бази даних у Тематичному каталозі НБ ХНУ нараховують понад 123 тис. записів.

На 01.01.2021р.

БД Тематичного каталогу	
Всього	123139
Зокрема:	
АПП	91484
Навчальні дисципліни	1824
Персоналії	7033
Галузевий тематичний каталог	22798

Для лінгвістичного забезпечення АБІС, покращення доступу до інформаційних ресурсів, багатоаспектного розкриття їхнього змісту, підвищення якості бібліографічного та аналітичного опису документів в ЕК, у НБ ХНУ спочатку було створено робочу групу з формування, редагування та доповнення рубрикатора «Предметні рубрики», які стали основою тематичного каталогу, розроблено «Методику створення предметних рубрик» та затверджено її на засіданні методичної ради НБ.

Бібліотека ХНУ близько 20 років тому розпочала роботу над створенням списку предметних рубрик, виділенням ключових слів і створенням асоціативних зв'язків, що є основою для формування власного нормативного лінгвістичного забезпечення Тематичного каталогу.

Однією із важливих складових лінгвістичного забезпечення є методика індексування (вище подано формулу: Лінгвістичне забезпечення = Інформаційно-пошукова мова ППМ + Нормативні документи + Методика індексування +

Авторитетні дані).

Варто нагадати, що індексування – це процес вираження змісту документа або запиту на інформаційно-пошуковій мові. Він являє собою не опис документа як фізичного об'єкта (створення бібліографічного опису, визначення виду, носія інформації тощо), а є його інтелектуальним аналізом, тобто розкриває зміст за допомогою систем класифікації, словників предметних рубрик, авторитетних файлів.

Суть індексування полягає:

- в повному і точному передаванні змісту документа;
- ключові слова повинні відображати зміст по тексту, розділах, передмові, анотації документа.

Правила індексування добре погоджені між собою і забезпечують тісний взаємозв'язок багатьох технологічних і лінгвістичних рішень, прийнятих при побудові й використанні основних елементів системи в ланцюжку комплектування: програмне забезпечення – індексування інформації – процес проведення пошуку.

Одним з основних видів індексування є координатне – це вид індексування, за яким смисловий зміст документа або запиту багатоаспектно виражається безліччю ключових слів або дескрипторів. Наприклад, необхідно знайти термін «політологія» - задаємо в пошук *політол**, у відповідь випадає безліч ключових слів:

- влада (політологія) 32.01
- державність (політологія) 32.01
- навчальні дисципліни ХНУ//політологія
- суспільні науки//закони політології і т.п.

У сучасному розумінні дескриптор – ключове слово або словосполучення, яке використовують для короткого позначення теми документа, що зберігається в базі даних інформаційно-пошукової системи. Дескрипторна мова слугує для координатного, або, як його ще називають, «вільного»

індексування документів та запитів за допомогою дескрипторів або ключових слів [3, С.42]. Дескриптори (*від* фр. *description* — описання) характеризуються тим, що обмежуються окремими ізольованими словами та словосполученнями, розміщеними в алфавітному порядку.

Мета індексування ключовими словами – забезпечити найповніше та найточніше розкриття усього змісту документа для цілковитого задоволення інформаційних потреб користувачів бібліотеки. Саме завдяки координатному індексуванню, тобто використанню ключових слів або дескрипторів створюється грамотний пошуковий образ документа [2, с. 27].

Від якості індексації документів залежить ефективність тематичного пошуку в ЕК.

У практиці бібліотек використовується два методи координатного індексування документів:

➤ **Вільне індексування** – індексування, технологія якого не передбачає заміни інформативних слів тексту відповідно до рекомендацій спеціального словника індексування (ГОСТ 7.66-92).

➤ **Контрольоване індексування** – індексування, при якому передбачена заміна інформативних слів тексту дескрипторами, зазначеними у визначеному інформаційно-пошуковому тезаурусі або іншому словнику індексування (ГОСТ 7.66-92). (4, с.10).

Вільне індексування за зручністю використання і доступністю перевершує індексування з контролем лексики.

Різновидом координатного індексування є пермутаційне або циклічне індексування, яке засноване на використанні ключових слів заголовка тексту і полягає в тому, що всі ключові слова заголовка разом з контекстом по черзі виводяться в пошукову колонку. У цій колонці ключові слова даються в алфавітному порядку.

Наприклад, книга Олійника О.П. «Теорії та концепції

дизайну».

Ключові слова: дизайн, концепції, Олійник О.П., теорія дизайну.

В НБ ХНУ створенням пошукового образу документа на основі координатного індексування як базового засобу індексування та пошуку документів в електронному середовищі займається головний бібліотекар ВКНОД. Основна перевага координатного індексування перед класифікаційним полягає в тому, що координатне індексування не створює жодної проблеми при пошуку текстів за будь-яким, заздалегідь не передбаченим, поєднанням ознак.

Розпочавши роботу над створенням бази даних «Тематичний каталог», спеціалісти відділу Сергєєва Л.О., Луцок С.В., Мартинюк С.Б. на кожному етапі опановували нові форми роботи та набували великий практичний досвід.

Перший, і головний етап, — визначення напрямів, галузей знань, за якими саме і буде створюватися тематичний каталог.

Другий - первинне накопичення інформації через формулювання тематичних рубрик.

При створенні тематичних рубрик враховуються поточні запити читачів і прогноуються майбутні. Кожна нова рубрика виникає в процесі наукової обробки нових надходжень документів. Щоб створити нову рубрику, потрібно проаналізувати назву, зміст, анотацію, вступ, а інколи і сам текст видання. На сьогодні найчастіше нові рубрики з'являються при систематизації (наданні шифру УДК) статей науковців ХНУ та їхніх дисертацій. Той самий принцип діє при наповненні інформацією вже існуючих тематичних рубрик.

Поповнення новими рубриками бази даних «Тематичний каталог» відбувається постійно, при цьому ми притримуємося принципів синонімії, омонімії і полісемії.

Перш за все, звертаємо увагу на синонімію, так як пошук

у тематичному каталозі ведеться за контекстом. Синонімія буває лексичною і граматичною. Щоб відобразити різні варіанти, які зустрічаються в запитах читачів та різних виданнях, ми використовуємо знак «=»(дорівнює). Наприклад:

Інтерактивний бізнес=віртуальний бізнес

Ринкова рівновага=рівновага ринку

Міжнародна політика=світова політика=міжнародні відносини

Зазвичай синонімія зустрічається в економічних, суспільних та природничих науках - там, де частіше з'являються нові терміни і поняття.

Омоніми в нашому тематичному каталозі не зустрічаються.

Полісемія (багатозначність) виявляється при істотній розбіжності різних значень одного і того ж слова, хоча їх загальне походження відомо. Наприклад, крило (птаха або літака), крило (будівлі), крило (партії) [6, с.28].

Як приклад, ми зіткнулися з появою нового терміну і поки що не визначили, чи подавати його як синонімію в ряд чи як окремий термін.

➤ Стратегія – загальний, недеталізований план певної діяльності, який охоплює тривалий період, спосіб досягнення складної мети.

➤ Стратегема – програма дій.

➤ Стратегізація – фактично інструменти стратегічного управління справами імплементуються (імплементация – введення результатів) на всіх управлінських рівнях. Такий підхід останнім часом отримав назву «стратегізація». Щоб стратегізація була ефективною (результативною, продуктивною та рентабельною), майже всі відомі технології стратегічного управління необхідно «оздоблювати» інформаційно-комп'ютерними технологіями.

Щоб не допускати випадків полісемії, ми, по можливості,

змінюємо формулювання рубрики, принаймі, в межах одного тематичного каталогу.

Проте однаково названі тематичні рубрики можуть розташовуватися в різних тематичних каталогах, але за умови, що ці тематичні каталоги мають різне цільове призначення. Наприклад, назва рубрики «Економіка праці» зустрічається тричі:

- як словники з питання «економіки праці», (в тематичному каталозі «Довідкові видання»);
- як галузь (в тематичному каталозі «Економічні науки»);
- як назва навчальної дисципліни (в тематичному каталозі «Навчальні дисципліни ХНУ»).

Інформація, яка розміщена за кожною з цих рубрик, має різне призначення. Але зустрічаються випадки, коли одне і те ж поняття потрібно відобразити в різних тематичних каталогах одного цільового призначення, наприклад, в межах «Галузевих тематичних каталогів»:

Адсорбція (теорія) – знаходиться в розділі «Хімія»,

Адсорбція як процес – знаходиться в розділі «Хімічна технологія».

Проблеми виникають і при роботі з навчальними дисциплінами, коли потрібно підрахувати студентів, а дисципліна в одних читається як хімія, у других – хімтехнологія, у третіх – хімія та хімтехнологія.

Знак « $\Leftrightarrow$ » (дорівнює) використовується у випадках, коли назва може бути як повною, так і складатися з початкових літер. У таких випадках подаємо усі існуючі варіанти написання скорочення (абревіатури):

аналіз зовнішньоекономічної діяльності=аналіз ЗЕД;

економіка АПК=економіка агропромислового комплексу;

спільні підприємства =СП.

Зустрічаються й окремі випадки, в яких використовується знак « $\Leftrightarrow$ » (дорівнює), коли термін вживається різними мовами:

Internet = Інтернет = Интернет

або існує декілька варіантів перекладу та написання:

Семюелсон П. = Сэмюэльсон П. = Самуэльсон П. = Samuelson P.

Мова тематичних рубрик - українська. У деяких випадках - англійська, якщо термін не має офіційного перекладу українською мовою, або є власною, загальноновживаною назвою, яка не перекладається. Наприклад, мови програмування Delphi, Foxpro тощо.

Враховуючи явища синонімії, омонімії, полісемії, створення тематичних рубрик відбувається на основі поєднання двох методів: наукової розробки структури понять та з наявного фонду документів бібліотеки з подальшим доповненням його термінами з допоміжних джерел.

У межах кожної галузі були збудовані ієрархічні гілки по відношенню «рід – вид», розподілялись тематичні рубрики за все більш вузькими семантичними категоріями, що сприяло багатоступеневості в структурі бази даних «Тематичний каталог».

Робота зі створення БД «Тематичний каталог» у бібліотеці ХНУ розпочалася з січня 2000 року і триває донині. Загальна кількість тематичних рубрик на початок 2021 року склала 123139.

Формуючи рубрики, ми не забуваємо про користувачів, адже вони також зацікавлені оперувати ключовими термінами, які є для них найзрозумілішим пошуковим засобом. Бібліотечна практика показує, що під час пошуку за допомогою ключових слів можна знайти більшу кількість релевантних документів, ніж при зверненні до предметних рубрик.

Аналізуючи стан лінгвістичного забезпечення ЕК, переконуємося, що це питання завжди має бути під пильною увагою провідних спеціалістів бібліотеки. Релевантний пошук інформації можливий лише за умови активного використання

різних засобів лінгвістичного забезпечення ЕК. Отже, закономірно, що правильний вибір і якість застосування в бібліотеці лінгвістичних засобів сприяють високому рівню обслуговування та задоволенню інформаційного пошуку

База даних «Тематичний каталог» потребує постійного якісного поповнення новими тематичними рубриками. Цей процес є безперервним завдяки введенню нових понять в АПП, наповненню тематичного каталогу, довідкового напряму «Персоналії», через зміни, які постійно вносяться у БД «Навчальні дисципліни ХНУ» за фактом появи нової інформації у друкованих та електронних виданнях. Необхідно проводити планове та поточне редагування, вилучення рубрик каталогу.

Наступним етапом планується розглянути порядок проведення аналізу книгозабезпечення, структуру БД «Книгозабезпеченість дисциплін ХНУ», і за результатами моніторингу надалі комплектувати фонд книгозбірні.

На сьогодні наукова діяльність університетських бібліотек, як і інші напрями роботи, потребує більшої підтримки з боку Міністерства освіти і науки України, і, насамперед, своєчасного нормативного забезпечення усіх бібліотечних процесів.

Список використаних джерел

1. Білоус В. Лінгвістичне забезпечення — важливий аспект діяльності бібліотеки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського / В. Білоус // [Вісник Книжкової палати](#). - 2013. - № 3. - С. 14-17. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2013_3_6.

2. Зарванська І. В. Координатне (посткоординатне) індексування в електронному просторі як ефективний засіб створення пошукового образу документа / Ірина Зарванська // Вісник Книжкової палати — 2012. — № 1. — С. 27—31.

3. Збанацька О. Трансформація вербальних інформаційно-пошукових мов в інформаційно-бібліографічній діяльності / О. Збанацька // Бібліотечна планета. — 2008. — № 4. — С. 9—13.

4. Індексуння документів ключовими словами : метод. рек. / НАПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; [уклад. І. Г. Лобановська]. — К. Нілан-ЛТД, 2011. — 32 с. — (Серія «На допомогу професійній самоосвіті працівників освітянських бібліотек» ; вип. 9).

5. Колесникова Т. О. Наукові дослідження університетських бібліотек України: Міжнародна науково-практична конференція «Бібліотеки вищих навчальних закладів: досвід та перспективи», 11-13 жовтня 2016 р. Київ, 2016/ Т. Колесникова .- http://eadnurt.diiit.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9207/1/dopovid_Kolesnykova.pdf. - С. 3

6. Сергєєва Л.О. Лінгвістичні проблеми забезпечення функціонування електронного каталогу в бібліотеці (Досвід створення предметного рубрикатора)/ Л.Сергєєва // http://lib.khnu.km.ua/about_library/metodob/buleten03/bul3_1.htm